

Мороз П. В.,
*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник
відділу суспільствознавчої освіти,
Інститут педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна*

З ДОСВІДУ ВИКОРИСТАННЯ КАРТ В ШКІЛЬНОМУ ПІДРУЧНИКУ «ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ, 6 КЛАС»

Історія людства розгортається не лише в часі, а й у просторі - на конкретній території, у певних кліматичних умовах та природному середовищі, які визначають відповідні умови життя та діяльності людини. Локалізацію подій у просторі досягають насамперед засобами історичних карт, схем, планів.

Історичні карти - це вид карт, на яких за допомогою умовних позначень відображені історичні події та явища, що відбувалися на певній території у певний момент часу чи часовий проміжок у минулому. Їх створюють на основі географічних, тому на них зображені географічні об'єкти - річки, моря, рівнини, гори, пустелі тощо [1, с. 46-47].

У своєму підручнику [3] ми використали карти не лише як засіб локалізації у просторі подій і явищ, але і як самостійне джерело здобування історичних знань учнями. По-перше, на них відображено дуже важливі для курсу історії стародавнього світу відомості, зокрема про географічне розташування держав та їх природні умови (рельєф, наявність річок, близькість до моря, корисні копалини тощо). По-друге, історичні карти містять інформацію про деякі явища суспільного життя у певний історичний період: про кордони держав, розселення народностей, шляхи сполучення, наявність міст тощо. По-третє, на картах відтворено деякі історичні події: воєнні походи, битви, повстання, заснування колоній тощо [2].

Частина карт нашого підручника відображає історичну дійсність статично, тобто показує явища в певний історичний момент. Такими, наприклад, є карти «Найдавніші держави та цивілізації», «Близький Схід у давнину», картосхеми та плани «Давні Афіни та їх околиці», «Місцевість, де виник Рим», «Рим республіканських часів», «Рим часів імперії». Умовність картографічного матеріалу дає змогу на одному кресленні відобразити й тривалі історичні явища та процеси, наприклад, збільшення території держави або, навпаки, її розпад, війни між державами, розселення людей на нових територіях тощо. Такими є карти: «Стародавній Єгипет», «Перська держава у VI ст. до н.е.», «Фінікійська колонізація в IX-VI ст. до н.е.», «Стародавня Індія», «Стародавній Китай», «Велика грецька колонізація VIII-VI ст. до н.е.», «Греко-перські війни», «Друга Пунічна війна (218-201 рр. до н.е.)», «Велике переселення народів. Падіння Західної римської імперії», «Народи й племена 2-ї половини III-V ст. на українських землях» та інші [3].

Картографічний матеріал підручника відіграє важливу роль у формуванні історичних уявлень учнів за умови, якщо їх використання поєднувати з застосуванням текстового та ілюстративного компонентів. У такому випадку карта і план слугують образною опорою для творчого уявлення учнів. На цій основі окремі фрагментарні уявлення про явища, позначені на карті (плані, картосхемі) умовними знаками, можуть

групуватися в свідомості учнів у відносно цілісні образи [2]. Наприклад, на основі плану Афін, тексту підручника та ілюстрацій можна відтворити у свідомості учнів цілісну картину давньогрецького полісу [3]. За допомогою карти «Східний похід Александра Македонського. Держава Александра Македонського», текстового та ілюстративного матеріалу підручника можна уявно вести учнів шляхом, пройденим військом Александра Македонського. Таким чином, картографічний матеріал підручника, будучи, за висловом О. Стражева, «відображенням в мініатюрі арени історичних подій» [4, с. 176], охоплює широке коло історичних явищ у їх взаємозв'язку й виконує важливу роль в узагальненні історичного матеріалу.

З метою формування просторової компетентності учнів до частини карт у підручнику пропонуємо практичні роботи, наприклад [3]:

1) «Знайдіть і покажіть на карті «Розселення людини сучасного типу» ймовірну прабатьківщину людини сучасного типу та шляхи її розселення по різних континентах. Встановіть, у які часи були заселені Європа, Азія, Америка та Австралія? Висловіть припущення: Як і чому відбувалося це переселення? Які перешкоди стояли на шляху? Що змушувало людей долати такі перепони?»

2) «Спираючись на карту «Стародавній Єгипет», текст та ілюстрації підручника, проведіть аналіз природних умов Стародавнього Єгипту. Позначте на контурній карті його територію та географічні об'єкти (Ніл, Сахара, Лівійська пустеля, Середземне море, Дельта, пороги)».

3) «Спираючись на інформацію з підручника й карту Стародавньої Греції, проаналізуйте природні умови цієї країни. Порівняйте їх з природно-кліматичними умовами Дворіччя та Єгипту. Позначте на контурній карті виділені в тексті географічні назви».

4) «За допомогою карти «Завоювання римської імперії у I ст. до н.е. – III ст. н.е.» встановіть, які території були завойовані за часів правління імператорів різних династій. Визначте час, коли Римська імперія досягла найбільших розмірів. За допомогою географічних орієнтирів (ріки, моря, океани, гори тощо) опишіть її територію. Які народи та країни входили до її складу?»

Отже, історичні карти - це повноцінне джерело історичної інформації. Їх використання в підручнику історії має важливе значення для формування просторової компетентності учнів, а саме уміння орієнтуватися в історичному просторі та знаходити взаємозалежності в розвитку суспільства, господарства, культури і природного довкілля [5].

Ключові слова: історичні карти, шкільний підручник, просторова компетентність учня.

Література:

1. Мороз П. В., Мороз І. В. Вступ до історії : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Педагогічна думка, 2018. 176 с.
2. Мороз П. В. Розвиток дослідницьких умінь учнів засобами ілюстрацій шкільного підручника історії (на прикладі експериментального підручника історії стародавнього світу). Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 50. Частина 1. Херсон: видавництво ХДУ. 2008. С. 233-240.
3. Мороз П. В. Всесвітня історія. Історія України (інтегрований курс) : підруч. для 6-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ : Педагогічна думка, 2019. 224 с.
4. Стражев А. И. Методика преподавания истории: Пособие для учителей. М.: Просвещение, 1964. 287 с.
5. Історія України. Всесвітня історія 5–9 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>